

Het komt niet vanzelf terecht

Over kapitalisme en utopie

Luc Vanneste

Algemeen secretaris textiel-kleding-diamant ABVV - redactielid

Het kapitalistisch systeem botst tegen zijn grenzen aan: grenzen aan werkloosheid, milieuvervuiling, concurrentie. Het is hoog tijd om het systeem op nieuwe sporen te zetten. Eenvoudig zal dat niet zijn. De kapitalistische logica lijkt de wereld vaster dan ooit in zijn greep te hebben. De vakbonden zijn in de verdediging gedrongen. Maar hier en daar probeert er al eens eentje tegen de stroom op te roeien, met een hernieuwde utopie voor ogen.

Juli 1995, Lee Ieper gaat dicht. Het wordt droogjes medegedeeld op de ondernemingsraad. Geen discussie meer mogelijk. De beslissing is door de hoofdzetel in de VS genomen. Er kan alleen nog onderhandeld worden over een sociale enveloppe. 480 werknemers staan op straat. De meesten zullen nooit meer aan de bak komen. Er is in die streek gewoon geen werk, zeker niet voor laaggeschoolden. De werknemers reageren onthutst. Niets liet de sluiting voorvoelen. Tot op de laatste dag was de fabriek perfect onderhouden. De bedrijfsleiding wilde duidelijk sociale onrust vermijden. De beslissing was al drie maand tevoren genomen, maar stilgehouden. Net voor de vakantie en tijdens een periode van tijdelijke werkloosheid zou er weinig weerstand zijn. De werknemers gaven inderdaad geen kik. Ze lieten zich afslachten als schapen. O, er was nog wat rumoer tussen ABVV en ACV. En er was wat agitatie tegen de vakbondsmilitanten. Er werd zelf eventjes geruzied op het terras van het hotel waar de onderhandelingen doorgingen. Er sneuvelden een paar stoelen omdat sommigen vonden dat het resultaat niet vlug genoeg kwam. Dat kon toch alleen betekenen dat de vakbonden

hun eigen zakken aan het vullen waren? Uiteindelijk ging 57% van de werknemers akkoord met wat uit de bus kwam. Al waren de premies naar confectienormen bijzonder royaal, de 43% tegenstemmers dachten dat er meer in zat. Maar ook zij legden zich zonder meer neer bij de sluiting. Enkele regionale politici grepen de gebeurtenis aan om een doorbraak te forceren in de problematiek van de te hoge loonkosten. De sluiting van zo'n belangrijk confectiebedrijf moest een noodsignaal worden. Als er niet dringend iets gebeurde, zouden er nog vele bedrijven volgen. De textielvakbonden trokken samen met de patronale organisaties naar Brussel. Ja, de loonkosten moeten omlaag - als de factuur maar niet aan de sociale zekerheid wordt gepresenteerd en als er een minimale garantie voor het behoud van de werkgelegenheid komt.

Hoe moet men dit verhaal duiden? In termen van klassenstrijd? Er stellen zich dan wel een paar vraagjes. Tegen wie zou strijd worden gevoerd? De beslissing werd in de Verenigde Staten genomen. Lee is een publieke holding. Het was een puur cijfermatige beslissing: er was de voorbije 2 jaar nog telkens 200 miljoen fr. winst, maar

dat zou niet vol te houden zijn. Door de hoge loonkosten en de harde Belgische muntpolitiek zou het bedrijf binnen enkele jaren onleefbaar worden. Op tijd sluiten dus en zorgen voor een goede sociale enveloppe. Wie heeft die koele en rationele beslissing genomen? De patroon, de bourgeois, de klassevijand? Niet echt, wel een technocratische elite. Zij beheert het geld, maar is er niet de eigenaar van. Het kapitaal is niet zo goed meer te benoemen. De bezitters zijn naamloos. Het kunnen trouwens best eenvoudige lui zijn. In de VS steken bijvoorbeeld miljarden en miljarden in pensioenfondsen [1]. Er wordt geprobeerd die spaarcentjes voor het pensioen zo gunstig mogelijk te besteden. Misschien zitten er wel in Lee. Zou de kleine bediende, die straks zijn pensioentje wil trekken, het op prijs stellen dat met zijn geld niet koel rationeel omgesprongen wordt? Hoe dan ook, kapitaal is verschrikkelijk onpersoonlijk geworden, het heeft nauwelijks nog banden met personen of plaatsen.

Misschien is duidelijker tegen wát strijd zou kunnen gevoerd worden? De multinational heeft als doelstelling het maken van winst. Dat bepaalt op termijn de levensvatbaarheid, zowel van het geheel als van de onderscheiden plaatselijke zetels. De *FET* van 14 juli 1995 vond het nodig daar in een redactioneel aan te herinneren. Enkele Europese politici hadden te vuur en te zwaard geroepen. Zij hadden zelfs een boycot van Lee-producten voorgesteld. De *FET* maande hen aan even te zwijgen. Ze zouden er beter aan doen constructieve maatregelen voor te stellen: "Natuurlijk is de beslissing van Lee typerend voor het kapitalisme en de mondiale wetten van de markteconomie, en precies daarom is het eigenaardig dat men er zo verbaasd over doet. We leven immers al jaren in een kapitalistisch bestel, of we dat nu leuk vinden of niet. En in alle economische boekjes staat te lezen dat een onderneming haar produktiemiddelen vestigt op of verschuift naar de plaatsen die daarvoor financieel en/of commercieel het interessantst zijn." Het doel van het kapitalisme is inderdaad niet de tewerkstelling, laat staan tewerkstelling in Ieper.

Wat was de repliek van de bonden? Het bedrijf maakt nog winst! Men sluit geen bedrijf, zo lang het nog winst maakt. Misschien wordt het in

de toekomst moeilijker, maar laat ons proberen daar vooralsnog iets aan te doen. De vakbonden hebben het daarom schandalig, immoreel genoemd dat niet gewacht werd op regeringsmaatregelen. Ze hebben het verschuiven van de produktie, omwille van een gebrek aan zogenaamde leefbaarheid, niet echt in vraag gesteld. Eigenlijk begrijpen ze het wel, dat van die loonkosten. Ze stellen dan ook het verdwijnen van zovele confectie- en textielbedrijven naar het buitenland niet echt in vraag. Het lijkt hen onvermijdelijk. Ze durven het natuurlijk niet luidop toegeven, maar eigenlijk hebben ze in elk geval de confectie- en breigoedsector opgegeven.

In eerste instantie zitten de vakbonden op die manier ingebed in het heersende economische systeem. Dat is niet op te vatten als een verwijt. Het is alleen maar de vaststelling dat zij de doelstellingen van het systeem niet fundamenteel in vraag stellen. Ze geven de indruk belang te hebben bij dat systeem. Zo van: als het goed gaat voor het bedrijf, gaat het goed voor de werknemers. Daarenboven is de vijand toch zo onzichtbaar. Het kapitaal is al lang niet meer te associëren met de dikke die sigaren rookt en champagne drinkt. Dat verplicht tot een defensieve, op sommige momenten zelfs defaitistische opstelling. Verderop in dit artikel zal ik nog op een tweede instantie wijzen, op een kritische distantie.

In elk geval, als het systeem niet fundamenteel wordt bijgesteld, dreigt het gewoon kapot te gaan. De vakbonden, en wat mij betreft staan zij model voor de linkerzijde, moeten dat opnieuw leren zeggen. Sinds de val van de Berlijnse muur zijn ze het wat verleerd. Het is echter hoog tijd. Het komt niet vanzelf terecht. Wie het tegendeel gelooft, is een erfgenaam van het 19de-eeuwse vooruitgangsoptimisme. Hij kan dan kiezen uit een heel bont gezelschap, van Marx tot Verhofstadt. Maar het is een illusie, misschien wel opium voor het volk.

Het milieuprobleem zal niet vanzelf verdwijnen

"De vooruitgang maakt ziek". De Duitse socialist Oskar Lafontaine kwam tot die diagnose in 1985. Hij vond dat de industriële maatschappij op haar grenzen was gestoten. Groei leidt niet langer tot meer welvaart. Het grootste deel van wat

méer wordt geproduceerd, dient gewoon om de produktie recht te houden [2]. Ik vermeld hier Lafontaine, omdat hij een vooraanstaand socialist is. Talrijke andere auteurs hebben het hem voor gezegd. Velen hebben het met misschien meer verve gedaan. Ik denk aan de nu bijna vergeten Ivan Illich. Maar zij worden nogal gemakkelijk in het hoekje van de dromers, de geitenwollensokkendragers geduwd. Lafontaine is gewoon aan pak en das.

Eigenlijk weten we het allemaal sinds 1972. In dat jaar werd het eerste rapport aan de Club van Rome gepubliceerd [3]. Dat stelde toen heel eenvoudig vast: als we verder produceren zoals we bezig zijn, komt er onvermijdelijk een eind aan. Binnen de 100 jaar zouden op alle vlakken de grenzen aan de groei bereikt zijn. Twintig jaar later werd dat onderzoek overgedaan. Het vervolgrapport maakte gebruik van verfijndere computermodellen. Het kwam tot de conclusie dat de grenzen al overschreden zijn: "Het milieu kan het niet langer aan. De menselijke samenleving heeft haar grenzen overschreden, (...)" [4]. We streven regelrecht af op een wereldwijde catastrofe als we niet dringend kiezen voor een duurzame economie.

Dat was in 1992. En we doen voort. Het tweede rapport veroorzaakte al heel wat minder opschudding dan het eerste. We zijn kennelijk al gewoon geraakt aan de boodschap. Ze veront rust niet langer. Want diep in onszelf zijn we ervan overtuigd: het komt terecht, er zal wel een oplossing gevonden worden. In de inleiding van een recent nieuw rapport aan de Club van Rome [5] wordt duidelijk gesteld wat de overschrijding van de grenzen betekent: "(...) dat de wereld al een paar jaar lang in een fase van achteruitgang verkeert". De laatste 20 jaar is er steeds minder een verband tussen de groei van de produktie en het scheppen van welvaart (blz. 24). Het laatste rapport ontmaskert namelijk uitvoerig de alom gebruikte graadmeter voor vooruitgang, het Bruto Nationaal Produkt. Het wordt gewoon hypokriet genoemd de vooruitgang uit het BNP af te lezen, want het is helemaal niet zo dat de erin uitgedrukte groei noodzakelijk zou bijdragen tot welvaart. Een aantal zaken die daar wel toe bijdragen worden er dan weer niet in uitgedrukt.

Zo komt de niet-monetaire produktie er niet in. Koken, wassen, schoonmaken, kinderopvang, onderwijs komen er niet in als er niet voor betaald wordt. Wanneer er voor betaald wordt, gebeurt dat plots wel. Een overgang van die activiteiten van de familie naar de markt wordt dus als groei aangerekend. Wie dat werk onbetaald blijft doen, is van geen tel. Bekend is ondertussen dat het BNP de kosten voor het wegwerken van vervuiling als groei aanrekent. Vervuiling als zodanig en uitputting van de grondstoffen worden dan weer nergens meegerekend [6]. Wij spiegelen onszelf iets voor met de gangbare groeicijfers. Wie op een afgrond afstevent gaat in zeker opzicht natuurlijk vooruit...

Als we de afgrond van de milieucatastrofe nog willen ontwijken, zullen we gewoon van koers moeten veranderen. Er zal een prijs moeten betaald worden voor alle kosten. De hele truc komt er volgens de bedrijfsleider Paul Hawken op neer dat tegenwoordig een deel van de factuur weggemoffeld wordt. Er wordt niet of nauwelijks betaald voor aangebrachte schade. Die schade kan onmiddellijk zichtbaar zijn, maar ze kan ook doorgeschoven worden naar toekomstige generaties [7]. De bedrijven schuiven die factuur rechtstreeks of onrechtstreeks door naar de samenleving en maken dan zelf zogenaamd winst. Hawken denkt er niet aan de vrije markt aan banden te leggen, maar hij wil wel dat de voorwaarden waarbinnen de handel kan gebeuren door de overheid bepaald worden (blz. 186). Dat is volgens hem ook een zaak van elementair overleven van het bedrijfsleven: "We doen er beter aan niet te piekeren over het redden van het milieu. We kunnen ons beter richten op de diepste oorzaak en ons afvragen hoe we het bedrijfsleven moeten redden" (blz. 179).

De planeconomiën zijn overal op een sisser uitgelopen. Maar het milieuprobleem bewijst dat de vrijheid van de markt niet totaal kan zijn. Het bedrijfsleven moet ophouden te klagen over de regelzucht van de overheid. Het gedraagt zich als een klant die in een restaurant eerst eet en dan zegt dat hij niet kan betalen. Zonder regels kan het gewoon niet. De onzichtbare hand is een zorgvuldig gekoesterde mythe. Sommigen spreken zelfs van een onzichtbare voet. Het systeem

zorgt inderdaad voor een verhoging van de produktie en welvaart; voor sommigen. Maar het werkt enkel in zoverre anderen in de goot geduwd worden: de armen bij ons, maar vooral zowat de hele derde wereld-bevolking [8]. John Galbraith gaat zover dat hij de armoede een functionaliteit toekent: ze moet gewoon bestaan [9].

Het werkgelegenheidsprobleem

Er is een tweede terrein waar het niet vanzelf terecht komt. Het is ongeveer tot iedereen doorgedrongen dat de werkloosheid uitgegroeid is tot een plaag. Ook dat vraagt om een correctie, om een doelbewuste ingreep. Een samenleving kan het zich niet blijvend veroorloven dat zoveel mensen gefrustreerd worden in hun diepste waardigheid. Want alle ideeën over basisinkomen ten spijt blijft de arbeid fundamenteel voor iemands zinbeleving en waardigheid [10]. Over de oplossing van het probleem tekent zich langzamerhand een consensus af, maar die wil de ingreep eigenlijk beperken tot randvoorwaarden. Ik zie die consensus tot mijn spijt ook bij de linkerzijde. Ze sluit aan bij de opvattingen van de VS-minister van arbeid, Robert Reich [11]. De routine-arbeid, waar het werk aan de lopende band model voor staat, is gedoemd te verdwijnen naar de lage loonlanden. De toekomst is aan de creativiteit, aan de kennis. Die kennissamenleving zal onvermijdelijk veel meer diensten nodig hebben dan de onze. Het gaat dan vooral om verzorging: van tuinklussen tot bejaardenzorg. Ik meen een groeiende consensus waar te nemen, ook al is niet iedereen met die tendens noodzakelijk gelukkig. Het is veeleer een veralgemeend gevoel dat die tendens niet te vermijden is. Het komt over ons heen en wij moeten er het beste van maken. De nieuwe internationale arbeidsverdeling die eruit voortkomt is trouwens een goede zaak voor de derde wereld-landen. Ik zou dit een paradigma willen noemen. Het wordt bijna als onzindelijk ervaren als men het durft in vraag te stellen.

Is het voor de lage loonlanden echt een goede zaak dat bijvoorbeeld textiel- en vooral confectie bij hen terecht komen? Voravidh Charoenloet is een Thais econoom. Hij komt in *Alternatives Sudes* tot de bevinding dat de inschakeling

van zijn land in de wereldeconomie geleid heeft tot een concentratie van de rijkdom bij de hoogste sociale klassen, tot een hyperurbanisering van Bangkok en tot een marginalisering van de armen. Remedies? Privatisering, flexibiliteit, individualisering van de arbeidsverhoudingen, slechtere veiligheidsvoorwaarden in de industrie [12]. We hebben het nog gehoord! In hetzelfde nummer wordt de evolutie geschetst van de werkgelegenheidsstructuur in Brazilië tussen 1980 en 1990. De socioloog Graça Ohana constateert: "Het decennium 1980 is begonnen met de ergste crisis die ooit in de economische geschiedenis van Brazilië is waargenomen. De economische ploeg van de laatste militaire regering heeft het conservatief model van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) aangenomen. Het voornaamste gevolg was een sterke inkrimping van de stock van reguliere en geregelmenteerde arbeidsplaatsen en een uitbreiding van de graad van onderbenutting van de arbeidskracht en van de werkloosheid" [13].

De nieuwe internationale arbeidsverdeling exporteert gewoon alle nadelen van het westers model en lost bij ons de problemen niet op. In een bundel van het Franse centrum voor jonge ondernemingsleiders wordt het heel radicaal uitgedrukt door Maurice Pagat [14]. Hij heeft het over een capitulatie van de leidende klasse (politici, vakbondsmensen en bedrijfsleiders) tegenover de werkloosheid. Wie inkomen en werk heeft, heeft op de eerste plaats zichzelf beschermd. Alle consequenties van de crisis werden afgewenteld op de werklozen en uitgesloten. BRTN-radio-journalist Jan Huys zegt het minder radicaal, maar het komt op hetzelfde neer: ondanks alle mooie verklaringen is werkgelegenheid in feite geen prioriteit. De regeringen in Europa geven de voorkeur aan een lage inflatie en aan gezonde overheidsfinanciën. Werkgelegenheid zou daar een neveneffect moeten van worden [15].

Dat is ook de idee die bij Jean-Luc Dehaene leeft. Hij houdt krampachtig zijn ene hand aan een harde muntpolitiek en zijn andere aan de controle op de begroting. En dan zegt en schrijft hij wel dat hij een convergentieplan voor tewerkstelling wil opzetten. Daarin steken overigens de klassieke ingrediënten: verlaging van de arbeids-

kosten, flexibelere arbeidsorganisatie en vorming. Eigenlijk beseft hij wel dat hij het daarmee niet haalt. Er zijn nu eenmaal geen mirakelmiddelen, verzucht hij [16]. Maar toch verdenk ik hem ervan wel degelijk op een mirakel te wachten. Ook bij hem heet het de kennismaatschappij. Hij heeft het erover dat de arbeidsintensieve verwerkende nijverheid verdwijnt naar de lage loonlanden. Sectoren die daar zwaar onder lijden hoeven daarom nog niet te verdwijnen, maar zij zullen enkel die produktie overhouden die hooggeschoold personeel, moderne technologie en hoge kwaliteit vereist: "Neem het voorbeeld van de kleding- en confectie-industrie. De massaproductie van eenvoudige kledingstukken wordt verplaatst naar Polen of Tunesië, in tegenstelling tot de meer ingewikkelde handelingen - met hoge toegevoegde waarde - waarbij zowel design als confectie in het eigen land gebeurt" (blz. 17). Dehaene voegt er niet aan toe dat dit maar een fractie van de vroegere tewerkstelling kan zijn. Hij denkt wel dat de lage loonlanden op termijn verbruiksgoederen uit onze streken zullen invoeren. Voorlopig moeten zij nog hun produktieapparaat opbouwen. Het is gewoon even afwachten tot hun welvaart voldoende zal gestegen zijn. En de lonen zullen stijgen. Kijk maar naar Zuid-Korea! Maar waarom zwijgt Dehaene over het nieuwe delocaliseringsfenomeen in de Zuidoostaziatische landen? Op het moment dat de lonen inderdaad stijgen, vertrekt er quasi automatisch een stuk van de produktie naar die landen die het op dat moment nog goedkoper doen, naar Vietnam of China bijvoorbeeld. Het mechanisme is namelijk op hol geslagen. De stroom loopt onvermijdelijk naar het laagste punt en dat is het punt met de laagste lonen en de laagste arbeidsomstandigheden.

Het is een illusie te denken dat ondertussen in het Westen voldoende nieuwe arbeid kan gecreëerd worden. Ik ga hier de discussie niet aan over de hamburgerjobs in de VS. Ik beperk me tot twee verwijzingen: 'Les emplois américains bien flexibles ...' van M.F. Toinet in *Le Monde Diplomatique* van juni '94 en 'Het achtste wereldwonder?' van Bob Hancké in *Samenleving en politiek* van september '95. Verder constateer ik gewoon dat een heel grote groep mensen niet in

aanmerking komt voor voortgezette scholing. De redenen daarvoor zijn divers, maar dat is een debat apart. Wat ik wil zeggen, is dat zij niet aan de bak zullen komen in de kennismaatschappij van de toekomst, want zoveel nieuwe diensten kunnen er onmogelijk in het leven geroepen worden. Zij dreigen dan ook gemarginaliseerd te worden. De grens voor wie gehandicapt wordt genoemd schuift nu reeds angstaanjagend op.

In *La nouvelle question sociale* waarschuwt Pierre Rosanvallon voor wat hij noemt het salariseren van de uitsluiting [17]. Hij ziet twee modellen daarvoor: schuif, zoals gezegd, de grens op voor wie gehandicapt genoemd wordt of voorzie in een bestaansminimum. Een van de grote problemen is volgens hem dat een scheiding ontstaan is tussen het sociale en het economische. Tussen 1960 en 1970 kan men, in navolging van J.P. Fitoussi, spreken van een impliciet sociaal contract dat zorgde voor een hele reeks impliciete sociale toelagen. Door een lage intrestvoet kon een grotere loonmassa voorzien worden, wat de tewerkstelling ten goede kwam. Er was ook een relatief beperkte loondifferentiëring, wat er eigenlijk op neer kwam dat de minst gekwalificeerde lonen gesubsidieerd werden door de hogere. De lagere jongerenlonen subsidieerden dan weer in zekere zin de relatief hogere lonen van de ouderen. Aan dat systeem is in de jaren '80 een eind gekomen. De ongelijkheden zijn toegenomen, wat zich manifesteert in een scherpere hiërarchie in de lonen. En door de stijging van de reële intrestvoeten zijn in de feiten de lonen omlaag gegaan. Men kan stellen dat de bedrijven in de jaren '60 een deel van de sociale kosten op zich namen, internaliseerden. Aan die solidariteit is een eind gekomen. De bedrijven betalen enkel nog volgens het individueel produktiviteitsniveau. En het is de sociale zekerheid die de bescherming moet overnemen, wat zich onder meer in de werkloosheid weerspiegelt, maar wat ook het systeem van de sociale zekerheid in moeilijkheden brengt. Rosanvallon pleit voor een nieuwe manier om een zekere internalisering van het sociale te realiseren. Werklozen moeten opnieuw geïntegreerd worden in de bedrijven.

Eigenlijk komt het er eenvoudigweg op neer dat het economisch wel wat minder mag zijn. Lee

Ieper zat zeker nog niet op de knieën. De jaren ervoor zijn nog winsten gemaakt. Het bedrijf is gesloten uit vrees voor de toekomst. Er mocht geen risico genomen worden. Er was geen tijd meer om te wachten op eventuele regeringsmaatregelen. Bedrijfseconomisch zal dat wel kloppen. Maar is de bedrijfseconomische logica de enige logica? Volgens eenzelfde logica zouden sectoren als textiel en confectie inderdaad best helemaal verschoven worden naar de lage loonlanden. Maar bedrijven hebben ook een maatschappelijke opdracht. En dan mag het soms - economisch - wel eens een ietsje minder zijn.

Grenzen aan de concurrentie

In *Sleutels voor morgen* worden Ricardo Petrella en zijn groep van Lissabon aangehaald. Dehaene is het met hen eens dat de economie niet alleen door concurrentie mag beheerst worden. Op wereldniveau moet er dringend een minimale omkadering komen, stelt Dehaene (blz. 21-22). Een minimale omkadering? Het gaat over grenzen aan de concurrentie, over het aan banden leggen van de concurrentie! De analyse van de groep van Lissabon [18] is precies dat de concurrentie ontspoord is. Concurrentie is doel op zich geworden. Dat is geen secundair probleem, waar een paar vlugge afspraken kunnen aan verhelpen! Reeds in de inleiding zeggen de auteurs dat de concurrentie tussen bedrijven en tussen naties niet in staat is de lange termijn-problemen van de wereld op te lossen. Van de markt zegt de groep noch min noch meer dat hij van nature kortzichtig is. En de concurrentie tussen naties leidt tot mondiale economische oorlogen (blz. 17). Het concurrentievermogen kan de problemen en uitdagingen van vandaag niet aan: "Het opvallendste gevolg van de concurrentie-ideologie is dat het een structurele vervorming in het functioneren van de economie zelf teweegbrengt, om nog maar niet de verwoestende maatschappelijke gevolgen te noemen" (blz. 139).

De economie waar de concurrentie doël geworden is, onze economie, wordt structureel vervormd. Zeg dat eens van om het even welke machine. Het wil zoveel zeggen als: die machine functioneert niet zoals het hoort, ze gaat daarvoor kapot. Het is geen oplossing om enkel symp-

tomen te bestrijden. Het zit te diep. De groep van Lissabon antwoordt duidelijk negatief op de vraag of concurrentie de planeet kan besturen. Zij is niet in staat om een antwoord te geven op de problemen die op ons afkomen. Noem maar problemen met de economie, ongelijkheid, milieu en democratie. Om het opnieuw met de woorden van de groep te zeggen: "Eén der zwakste punten van het concurrentievermogen is dat het duidelijk niet in staat blijkt om sociale gerechtigheid, economische efficiëntie, het behoud van het milieu, politieke democratie en culturele diversiteit in het hedendaagse leven met elkaar in overeenstemming te brengen. Het is duidelijk dat we een effectiever en betrouwbaarder alternatief moeten vinden" (blz. 148). De groep doet een aantal voorstellen om zo'n alternatief dichterbij te brengen. Ze zijn al als naïef of onvoldoende van de hand gewezen. Precies alsof het niets zou zijn om iedereen de beschikking te geven over stromend water.

Maar gaat het me nu niet om het concrete. Het gaat om wat de groep eigenlijk wil doen. Zij constateert dat het negentiende-eeuwse kapitalisme bepaald wat excessen kende. Dat kapitalisme had toen nationale afmetingen. De excessen werden aan banden gelegd door een soort nationaal sociaal contract. Denken we maar aan de anti-trustwetten, de wetten tegen kinderarbeid, de maatschappelijke welzijnsprogramma's, wetten ter bescherming van de consument en milieuwetten. Het kapitalisme is ondertussen mondiaal van aard geworden. Het ontsnapt quasi volledig aan de nationale staten. Er bestaan opnieuw excessen, maar die moeten nu op een mondiaal niveau aangepakt worden. Er is opnieuw een sociaal contract nodig, maar het moet dit keer een mondiale omvang hebben. Niet alleen Petrella en zijn geestesgenoten denken overigens in die richting. De Gentse antropoloog Rik Pinxten probeert in *Culturen sterven langzaam* [19] een soort handleiding op te stellen voor wat hij noemt inter-cultureel onderhandelen. Hij gaat er namelijk van uit dat de wereld zal evolueren tot een twaalfstal relatief autonome culturele sferen of blokken. Het aantal is niet zo belangrijk, Huntington heeft het over zeven of acht [20]. Maar ook hij voorspelt een evolutie waarbij

de natie ondergeschikt wordt aan het culturele blok. En in het licht van de wereldproblemen als honger, overbevolking en vervuiling zou het inderdaad wel eens een zaak van overleven kunnen worden dat die blokken met elkaar leren communiceren, onderhandelen, contracten afsluiten.

En de klassestrijd?

Wie contract zegt, zegt overeenstemming. Dat is voor een sociaal contract niet anders. Iedereen moet ervan overtuigd worden dat het opleggen van beperkingen aan de concurrentie ook in zijn belang is. Is er dan geen klassenstrijd meer? Laat men er zich in elk geval voor hoeden van dat begrip een fetisj te maken. Niemand minder dan François Janssens zei in een interview in *Knack* van 20 april 1988: "Het woord klassenstrijd neem ik niet meer in de mond. Wel blijft het zo dat er altijd een oppositie zal bestaan tussen werkgevers en werknemers, maar dat hoeft daarom niet slecht te zijn. Er is een contradictie tussen hun belangen, zonder dat dat daarom tot een oorlog moet leiden: iedereen is bekommerd om de toekomst van het bedrijf, maar de directie vanwege de winst, en het personeel vanwege hun loon. De taak van de vakbond is om voor de werknemers hun deel in die winst te verwerven, en ten tweede, om ook iets opzij te leggen uit solidariteit met hen die géén kans krijgen om een job te hebben". Toen hij die woorden uitsprak was hij nog geen voorzitter van het ABVV. Ik weet niet of hij ze op dat moment zou herhaald hebben. Ik vind nochtans dat hij maar ten dele gelijk had: hij verengt de functie van de vakbeweging te veel tot het loutere terrein van het bedrijf. Dat is maar één perspectief. De verleiding is bij alle partijen zeer groot om enkel de kortaangebonden eigenbelangen te zien. Die kunnen ten andere zeer gerechtvaardigd zijn, bij alle partijen. Er is echter nog een breder perspectief, dat van het grotere geheel, dat van de samenleving. Men moet daarvoor een stap achteruit zetten. Ik heb de indruk dat het voor bedrijven heel moeilijk is dat te doen. Het is voor de verantwoordelijken immers meestal heel makkelijk zich op een eiland terug te trekken. In de huidige context zijn zij zelfs geneigd het sociaal overleg op de proef te stellen. Tijdens de onderhandelingen voor een sectorale

CAO '95-'96 leidde dat in de textielsector tot een harde confrontatie [21]. Het patronaat moet wel eens gedwongen worden tot overleg, moet wel eens een stomp in de ribben krijgen. Maar is dat soms ook niet het geval met de werknemers? Telkens wanneer zich bijvoorbeeld een ernstig milieuprobleem aanmeldt, blijkt het niet zo moeilijk een alliantie te smeden tussen de werknemers en hun patroon. En dat is heel begrijpelijk. Het gaat er mij zeker niet om dat zonder meer af te keuren, want de werknemers worden heel vlug voor de keuze geplaatst: milieuprobleem negeren of bedrijf dicht. Alleen betekent dat niet noodzakelijk dat het milieuprobleem te negeren valt! Bij Lee zag men nog een ander voorbeeld van bijziendheid. De zetel te Sint-Niklaas weigerde iedere solidariteitsactie met Ieper. Enige tijd geleden was bij hen de productie gesloten. Alleen de distributie bleef open. Ieper was op dat moment nergens toe bereid. De eigen zetel draaide goed, het was bijna een modelbedrijf. Er mocht zeker geen risico genomen worden.

Ik zal dus zeker niet beweren dat er geen strijd meer nodig zou zijn. Maar het gaat al lang niet meer om de eenvoudige strijd tussen bourgeois en arbeider. We moeten eindelijk eens toegeven dat dit een al te sloganeske voorstelling geworden is. Alles wordt bepaald door de invalshoek. Dat is naar mijn oordeel ook het verhaal van de socioloog Mark Elchardus. Hij neemt een nieuwe breuklijn waar, naast de traditionele breuklijnen van levensbeschouwing, klasse en taalgemeenschap. Ze wordt bepaald door de houding tegenover: individualisme, autoritarisme, ethnocentrisme, politiek cynisme en materialisme. Er blijkt namelijk een duidelijk verband tussen die houdingen te bestaan. Wie voor het één kiest, kiest meestal ook voor het andere. Op die manier tekenen zich in onze samenleving duidelijk twee groepen af, "(...) met aan de ene kant mensen die opteren voor een solidaire, democratische en verdraagzame samenleving, die geloven in de zin van politiek en veeleer post-materialistische waarden aanhangen, aan de andere kant mensen die politiek cynisch zijn, veeleer materialistische waarden aanhangen en opteren voor een individualistische samenleving die gekenmerkt wordt door minder verdraagzaamheid en

meer autoritaire gezagsrelaties" [22]. Die nieuwe breuklijn komt helemaal niet in de plaats van de vroegere breuklijnen. Ze blijkt integendeel samen te hangen met de klassenstructuur. Hoe hoger de maatschappelijke klasse, hoe progressiever de positie op de nieuwe breuklijn (blz. 11). Dat betekent eigenlijk dat de progressiviteit van de arbeidersklasse zich beperkt tot het terrein van het sociaal-economische. En opnieuw, dat blijft heel belangrijk. Het is helemaal geen zaak om daar smalend over te doen. Maar dat kan niet betellen dat dit gezichtspunt wel eens te eng zou kunnen zijn. Het kan dan ook geen toeval zijn dat zoveel leden van de socialistische vakbond voor het Vlaams blok blijken te stemmen. Men haalt hen niet terug door te schelden. Elchardus heeft daarin gelijk [23]. Maar men haalt hen evenmin terug door hen als reddingsboei vastgeroeste ideeën toe te werpen. En ik reken daartoe de klassieke theorie van de klassenstrijd, om het nog niet te hebben over oproepen als socialisatie/nationalisatie van de energiesector en de banken. Die ideeën hebben ooit gefunctioneerd, maar voor een andere werkelijkheid dan de huidige. De huidige werkelijkheid vraagt niet minder, maar meer radicaliteit.

Dat is trouwens ook een zaak van elementaire democratie. Door de globalisering van de economie wordt een heel stuk van het economisch gebeuren aan iedere democratische controle onttrokken. Sterker nog, de economie trekt een stuk van de politieke verantwoordelijkheid naar zich toe. Luc Huyse wijst daarop in zijn essay *De politiek voorbij* [24]. En terwijl de politici steeds machtelozer worden, blijft men hen de volledige verantwoordelijkheid toeschuiven voor alles wat misgaat. Het bedrijfsleven ontsnapt de dans. Daarmee wordt een eenvoudige democratische basisregel met voeten getreden: "(...) in een democratie is macht slechts dan legitiem als ze gepaard gaat met tegenmacht en aansprakelijkheid" (blz. 163). Het bedrijfsleven - en dat geldt natuurlijk ook voor de andere instanties die een stuk van de politieke macht naar zich toehalen, de media en de rechtbanken - moet aansprakelijk gesteld kunnen worden. Op die regel is geen uitzondering, stelt Huyse heel terecht (blz. 170). Maar dat kan alleen maar als er een vol-

doende grote tegenmacht is. Wie zou echter durven beweren dat de tegenmacht op dit ogenblik voldoende groot is? Iedereen weet dat de Europese en internationale vakbondsmacht een lachertje is. En daarom is er geen sprake van democratie op het economisch vlak. Alles moet nog uitgevonden worden. De idee van de aansprakelijkheid is echter ontzettend belangrijk. Het bedrijfsleven wijst maar al te graag de politiek met de vinger. Het draagt zelf verantwoordelijkheid, het moet zonedig telkens opnieuw moreel veroordeeld worden.

Utopie

Van bij hun ontstaan hebben in elk geval de socialistische vakbonden zich heel dubbelzinnig verhouden tot het economische systeem. Ze bestreden het, het moest fundamenteel hervormd worden, het moest omvergeworpen worden. Maar tegelijk hadden ze belang bij de groei van de economie [25]. Het kwam er namelijk op aan de vruchten zo veel mogelijk aan de werknemers ten goede te laten komen. Die dubbelzinnigheid mondde vaak uit in broeder- en zusterwisten. Lees eens de prachtige biografie die Max Gallo over Rosa Luxemburg geschreven heeft [26]. Maar vaker zat die dubbelzinnigheid, die verscheurdheid, gewoon bij dezelfde mensen. Is dat niet de achtergrond van het fameuze begrip arbeiderscontrole? Meedraaien met het systeem en er toch afstand van nemen? Meedraaien en geen verantwoordelijkheid dragen? De werknemers van Lee hadden een ondernemingsraad. Zij kregen er alles wat wettelijk is voorgeschreven. Het heeft hen niet eens geholpen de catastrofe te zien aankomen. Hoe zouden de textielvakbonden aan de dubbelzinnigheid kunnen ontkomen? Ook zij bewijzen dat zij in het systeem ingebed zitten. Op het moment van de sluiting komen zij niet verder dan een alliantie met de werkgevers om de loonkosten verlaagd te krijgen. Zij slagen er niet in het verzet tegen de sluiting als zodanig te organiseren. Op Europees en internationaal vlak kunnen zij niet eens symbolisch een vuist maken.

En toch is er ook een kritische distantie. Ik blijf hier bij de textielbonden, maar ik ben ervan overtuigd dat ze ook waar te nemen is bij andere

bonden. Zij ervaren dat hun sectoren gewoon kapot gemaakt worden. Zeker confectie en breigoed dreigen volledig naar het buitenland te verdwijnen. Volgens de heersende economische logica is daar niet eens veel tegen in te brengen. Tenminste als men die logica, die heel verleidelijk is, volgt. Maar daar zit het hem nu precies: misschien moet die logica dringend doorbroken worden. Waar moeten die textielsen naar toe? Zij hebben het soort werk dat nu al te makkelijk naar het buitenland wegvloeit nodig. Zij hebben niets aan de retoriek van de kennismaatschappij. Zij kunnen gewoon niet op die boot. En dus varen zij met hun kleine sloep tegen de stroom op. Het interprofessionele ABVV wenst enkel in te gaan op de vraag naar een vermindering van de loonkosten, als het bedrijfsleven daar een aangroei van de tewerkstelling tegenover stelt. Aangroei van de tewerkstelling? Dat betekent dan de textiel en confectie onmogelijk van een loonkostenverlaging kunnen genieten. Betekent dat dan dat die sectoren inderdaad worden opgeheven? Tegen die impliciete keuze komen de textielbonden in opstand.

Misschien zal hun vraag naar loonkostenvermindering uiteindelijk verkeerd blijken te zijn. Maar die vraag is niet het belangrijkste. Dat is een zaak van methode. Het belangrijkste is hun utopie. Omdat zij vechten voor het behoud van een industrie die hier eigenlijk niet meer thuishoort, vechten zij voor andere criteria dan de louter economische. In het achttiende-eeuwse Engeland hebben textielarbeiders hun machines vernield. Het is overgeleverd als een reactionaire strijd tegen de nieuwe tijd. Wellicht is men geneigd de strijd voor de arbeidsintensieve industrieën op eenzelfde neerbuigende manier tegemoet te treden. Nauwkeurig historisch onderzoek heeft aangetoond dat die Engelse Luddieten zich helemaal niet tegen de nieuwe technieken verzetten. Ze verzetten zich tegen een afbraak van hun leefwijze. Niet alle nieuwe spinmachines werden vernield, alleen machines die te groot waren om het werk nog in eigen werkplaatsen te kunnen doen [27]. Vandaag gaat het evenmin om een strijd tegen vernieuwing. Het gaat om een strijd tegen een verdere afbraak van een menswaardige samenleving. Deze zomer werd de Rus-

sische markt overspoeld door Europese (ook Belgische) landbouwprodukten. De vruchten waren mooier en nauwelijks duurder. De Russische boeren verkommeren. Is het niet ronduit absurd dat tomaten bij ons in kassen geteeld worden, om daarna duizenden en duizenden kilometer te worden vervoerd, terwijl de plaatselijke produktie stilvalt?

Max Gallo treurt: "De huidige tijd houdt het bij het realisme. Het is het einde van de utopieën, de dood van de ideologieën, op de eerste plaats van het marxisme. Men moet dus zo dicht mogelijk laveren, met één oog op de tableau van de beurskoersen, een ander op de hoogte van de intresten en de inflatie. Dat is genoeg voor twee ogen. Het sociale zal achteraf komen, wanneer men eens een blik in die richting kan werpen" [28]. Het sociale zal niet achteraf komen. Er moet meer dan ooit voor gevochten worden. Maar het moet ook meer dan ooit in een utopie zijn opgenomen. Het komt er gewoon op aan socialistischer te worden. Dat kan echter niet betekenen dat wij simpelweg terugkeren naar de zekerheden van weleer. Ik weet dat vele militanten vertwijfeld zijn en naar die zekerheden snakken. Ik heb aan den lijve ondervonden hoe vijandig, agressief gereageerd wordt op wie er zijn hand durft naar uit te steken. Maar wie socialistisch wil zijn, moet op een breuk aansturen met het verleden. In het verleden is er al te veel op vertrouwd dat het economische systeem op de duur wel vanzelf in de goede plooi zou vallen. Er moet radicaler dan ooit geprobeerd worden de grenzenloze concurrentie te stoppen.

In elk geval komen we niet vanzelf uit de problemen. In essentie komt het erop aan de geglobaliseerde economie te reglementeren. Het zijn de socialisten die de nationale sociale contracten hebben uitgetekend. In die zin hebben zij wel degelijk een erfenis. Toch zal men gemerkt hebben dat ik het altijd heb over de vakbonden in het meervoud. Ik denk ook niet uitsluitend aan de socialistische partijen. Ik ben ervan overtuigd dat het op langere termijn inderdaad ook voor het bedrijfsleven een zaak is van overleven of niet. In die zin ben ook ik voorstander voor een nieuw sociaal contract. Dit moet echter iedereen engageren. Het bedrijfsleven is wel degelijk

aansprakelijk. En het zal zich economisch met wat minder tevreden moeten stellen.

- [1] Drucker, P., *Post-capitalist society*, Harper Business, (1993), New York, 1995, blz.6 en blz.74 e.v.
- [2] Lafontaine, O., *Der andere Fortschritt*. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1995, blz. 29.
- [3] Meadows, D. e.a., *Rapport van de club van Rome. De grenzen aan de groei*. Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1972.
- [4] Meadows, D. e.a., *De grenzen voorbij. Een wereldwijde catastrofe of een duurzame wereld* (1991). Spectrum, Utrecht, 1992, blz.23.
- [5] van Dieren, W., *De natuur telt ook mee. Naar een duurzaam nationaal inkomen*. Het Spectrum, Utrecht, 1995.
- [6] Ik ga niet verder in op de technische poging om een graadmeter te bepalen die beter te vertrouwen is. Met John Vandaele in *De Morgen* moet toegegeven worden dat ook het nieuwe voorstel voor discussie vatbaar blijft. *De Morgen*, 10 juni 1995.
- [7] Hawken, P., *Ecologisch handelen. Een blauwdruk* (1993). Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1994, blz. 89.
- [8] Achterhuis, H., *Het rijk van de schaarste*. Ambo, Baarn, 1988, blz.218-219.
- [9] Galbraith, J.K., *De cultuur van de tevredenheid*, Sesam, Baarn, 1992, blz.31.
- [10] Glorieux, I., *Arbeid als zingeving*. VUB-Press, Brussel, 1995.
Elchardus, M. en Glorieux, I., *Aan de arbeid voorbij. De werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie*. VUB-Press, Brussel, 1995.
- [11] Reich, R., *De wereld aan het werk. Politiek en economie in de 21ste eeuw* (1991). H.J.W. Becht, Haarlem, 1993.
- [12] Charoenloet, V., *Délocalisations, croissance et mouvements sociaux*. In: *Alternatieve Sudes*, vol.III, 1995, I, emploi, croissance et précarité, blz.21.
- [13] Ohana, G., *Analyse de l'évolution de la structure de l'emploi au Brésil de 1980 à 1990*. In: *Alternatives Sudes*, vol.III, 1995, I, blz.59.
- [14] Pagat, M., *Donner la parole aux chômeurs*. In: Centre des jeunes dirigeants, *Construire le travail demain. 5 tabous au coeur de l'actualité*. Les éditions d'organisations, Paris, 1995, blz.94.
- [15] Huys, J., *Werkloos in België. Is er nog werk voor iedereen?* Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1995, blz.20.
- [16] Dehaene, J.-L., *Sleutels voor morgen*. Esopus, Hasselt, 1995, blz.62.
- [17] Rosanvallon, P., *La nouvelle question sociale. Repenser l'état-providence*. Seuil, Paris, 1995, hoofdstuk IV.
- [18] De groep van Lissabon, *Grenzen aan de concurrentie*. VUB-Press, Brussel, 1994.
- [19] Pinxten, R., *Culturen sterven langzaam. Over interculturele communicatie*. Hadewijch, Antwerpen/Baarn, 1994.
- [20] Huntington, J.P., *The clash of Civilisations?* Foreign affairs, New York, 1993.
- [21] Vanneste, L., *De crash van de vliegende tapijten*. In: *Nieuw Links*, mei 1995.
- [22] Elchardus, M., *Verskillende werelden*. In: *Samenleving en politiek*, jg.1/1994, nr.7, blz.7.
- [23] Elchardus, M., *Op de ruïnes van de waarheid. Lezingen over tijd, politiek en cultuur*. Kritik, Leuven, 1994, blz.148.
- [24] Huyse, L., *De politiek voorbij. Een blik op de jaren negentig*. Kritik, Leuven, 1994, blz.89.
- [25] Men ziet dit bv. duidelijk in Marx, K., *Loon, prijs en winst* (1865). Pegasus, Amsterdam, 1969.
Zie in dat verband: Boehm, R., *De vakbeweging een tragedie*. In: *Aan het einde van een tijdperk*. Epo, Berchem, 1984.
- [26] Gallo, M., *Une femme rebelle. Vie et mort de Rosa Luxemburg*. Presses de la renaissance, Paris, 1992.
- [27] Achterhuis, H., *Arbeid, een eigenaardig medicijn*. Ambo, Baarn, 1984, blz.90.
- [28] Gallo, M., *La gauche est morte. Vive la gauche*. Ed. O. Jacob, Paris, 1990, blz.38.